

RADNA INKLUZIJA

Nenad Novaković¹, Rajko Macura²

Sažetak

Pojam „socijalna isključenost“, na prostorima BiH, postao je aktuelan krajem 90-ih godina prošlog vijeka. Potrebno ga je posmatrati u širem konceptu od koncepta borbe protiv siromaštva. On nije samo shvaćen kao nedostatak pristupa robi, već obuhvata širu lepezu ljudskih i socijalnih prava, uključujući i pravo na rad. BiH ima velike probleme u pogledu radne inkluzije, prvenstveno zbog niskog nivoa ekonomske aktivnosti.

Ključne riječi: Socijalna isključenost, radna inkluzija, posljedice socijalne isključenosti.

Abstract

The term “social exclusion”, in the territory of BiH, became relevant in the late 90’s of last century. It needs to be viewed in a broader concept than the concept of fighting poverty. It is not only understood as a lack of access to goods, but also encompasses a wider range of human and social rights, including the right to work. BiH has major problems in terms of labor inclusion, primarily due to the low level of economic activity.

Key words: Social exclusion, work inclusion, consequences of social exclusion

Uvod

Pojam “socijalne isključenosti” nastao je kao evropski koncept 1980-ih. On se javio i kao odgovor na nezadovoljstvo pristupom siromaštvu. Evropske države su shvatale da koncept država blagostanja nije više održiv i da je potrebno tražiti nove modele radnog uključivanja, a samim tim i socijalnog uključivanja u društvene procese. Ovaj koncept vezan je građanska prava i ne podrazumijeva samo pristup robi, već i pristup socijalnim pravima i socijalnu pravdu. Ako je siromaštvo definirano u odnosu na prihod ili materijalnu deprivaciju, socijalna isključenost je definirana u odnosu na socijalna prava kao što su pravo na rad, stanovanje, zdravstvene usluge i obrazovanje (Papić, Ž., 2013.)

1. Stanje u oblasti socijalne inkluzije

Stanje ekonomije i nekonkurentnost u odnosu na okruženje, imaju za posljedicu veliku nezaposlenost, siromaštvo i isključenost iz društvenih sadržaja i tokova. Niska ekonomska

1 Banja Luka College; Banja Luka; blcnenad@gmail.com

2 Banja Luka College; Banja Luka; macurarajko@gmail.com

aktivnost uzrokuje smanjen priliv sredstava u budžete, a samim tim su smanjena sredstva za socijalnu zaštitu. Materijalna pomoć za socijalno ugrožene kategorije je nedovoljna.

Kada je u pitanju politički okvir za rješavanje problema visokog nivoa siromaštva i socijalne isključenosti, onda su glavni nedostaci vrlo nizak nivo javnih izdvajanja za tradicionalnu socijalnu pomoć za zadovoljenje potreba siromašnih ili socijalno isključenih, kako bi se osigurao minimalni nivo prihoda potreban za normalan život. Drugi nedostatak je nedovoljna edukovanost socijalnih radnika u Centrima za socijalni rad. Sljedeća otežavajuća okolnost je enormno visoka nezaposlenost, a posebno nezaposlenost mladih koja pogađa dvije trećine mladih u dobi od 15 do 24 godine, kao i nizak nivo zaposlenosti, koji je među najmanjim u Evropi. Naknade za nezaposlena lica je niska. Znan broj stanovništva nije obuhvaćen formalnim zdravstvenim osiguranjem. Sa druge strane, prevencija zdravstvene zaštite je na niskom nivou. Troškovi zdravstvenog osiguranja su u nadležnosti Centara za socijalni rad i do skora Zavoda za zapošljavanje, zbog čega se oni ne mogu u punom kapacitetu baviti svojom misijom. Još uvijek je visoka stopa prijevremenog napuštanja školovanja, posebno u FBiH. Problemima BiH dodatno je doprinijela globalna ekonomska kriza, kao kriza u eurozoni.

Bez obzira zabilježen stalni trend malog povećanja prosječnog GDP-a „per capita“, životni standard većine stanovništva u BiH i dalje je na veoma niskom nivou. Prema posljednjim podacima iz Ankete o potrošnji domaćinstava u Bosni i Hercegovini u 2011. godini bilo je 17,9% stanovnika koji žive u relativnom siromaštvu. Najmanja stopa relativnog siromaštva je u Brčko distriktu BiH (14,7%), zatim u Federaciji BiH (17,1%) i u Republici Srpskoj (19,5%) (Anketa o potrošnji domaćinstava u bosni i hercegovini. 2011).

Kada je u pitanju rizik od siromaštva, podaci pokazuju da je više od polovine stanovništva u BiH izloženo riziku siromaštva ili socijalne isključenosti (tabela 1). U okviru navedenog broja, gotovo trećina stanovništva je izložena riziku relativnog siromaštva.

1.1. Siromaštvo

Jedan od strateških ciljeva identificiranih Strateškim okvirom za BiH je: Smanjiti siromaštvo i socijalnu isključenost. Ispunjenje ovog cilja u narednom trogodišnjem periodu za rezultat bi imalo poboljšanje položaja ranjivih grupa koje čine: osobe sa invaliditetom, Romi, povratnici i interno raseljene osobe, obitelji sa dvoje i više djece, starije osobe, nezaposleni, niskokvalificirani radnici, žene, mladi i djeca.

Siromaštvo u BiH najčešće se mjeri indikatorima vezanim za potrošnju dok se višedimenzionalnost siromaštva posmatra kroz zdravstvo, obrazovanje, mogućnost zapošljavanja i pristup ustanovama socijalne zaštite. Prema posljednjim dostupnim podacima Agencije za statistiku 16,9% stanovništva živjelo je u realtivnom siromaštvu. Najbogatija petina je 4,9 puta više trošila u odnosu na najsiromašniju petinu (Agencija za statistiku, 2016).

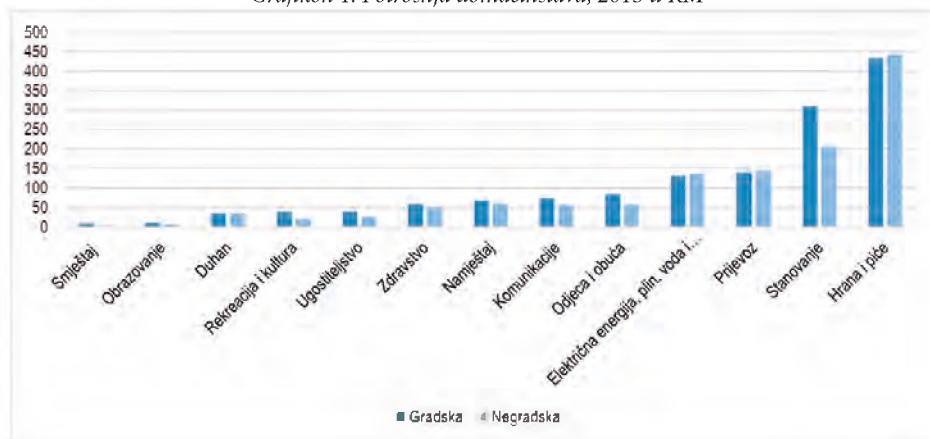
Iako se relativno siromaštvo smanjilo to ne znači da je došlo do pada apsolutnog siromaštva. Relativno siromaštvo znači da se cjelokupno stanovništvo manje troši. To može značiti da su najsiromašniji poboljšali položaj u odnosu na bogate, a može značiti i da su bogati pogoršali svoj položaj u odnosu na siromašne a da se stvarno stanje siroamašnih nije promijenilo. Prosječna veličina domaćinstva je smanjena sa 3,1 na 2,9 članova, što dodatno ukazuje na razloge smanjene potrošnje.

Tabela 1: Pokazatelji siromaštva i nejednakosti BiH, 2011 i 2015³

	2011	2015
Broj relativno siromašnih domaćinstava	177.277	170.000
Relativna stopa siromaštva domaćinstava (%)	17,2	16,5
Broj relativno siromašnih pojedinaca	566.025	505.816
Relativna stopa siromaštva stanovništva (%)	17,9	16,9
Relativna linija siromaštva (KM)*	416	389
Apsolutna stopa siromaštva (%)	15	-
Jaz siromaštva	25,2	24,6
Kvintilni omjer S80/S20	4,9	4,9

Prema podacima EUROSTATA u EU prosječno domaćinstvo je od ukupnih troškova nešto manje od 13% trošilo na hranu i piće. U BiH prema APD 2015 domaćinstva su skoro trećinu svog budžeta trošila na hranu i piće (29,5%).

Posmatrajući gradska i negradska domaćinstva, potrošnja je dosta slična a razlike su vidljive u potrošnji za stanovanje, rekreaciju i kulturu, ugostiteljstvo te odjeću i obuću. U grafikonu 1, prikazana je potrošnja domaćinstava, 2015. godini.

Grafikon 1: Potrošnja domaćinstava, 2015 u KM⁴

U tabeli 2, dat je pregled izloženosti riziku siromaštva i socijalne isključenosti u BiH.

Tabela 2: Lica izložena riziku siromaštva i socijalne isključenosti u BiH⁵

	Broj lica	Procenat stanovništva
1. Izloženi riziku siromaštva	1.514.576	32,4%
2. Sa teškom materijalnom uskraćenošću, ali koja nisu u opasnosti od siromaštva	891.614	19,1%

3 Izvor: Eurostat, 2016.

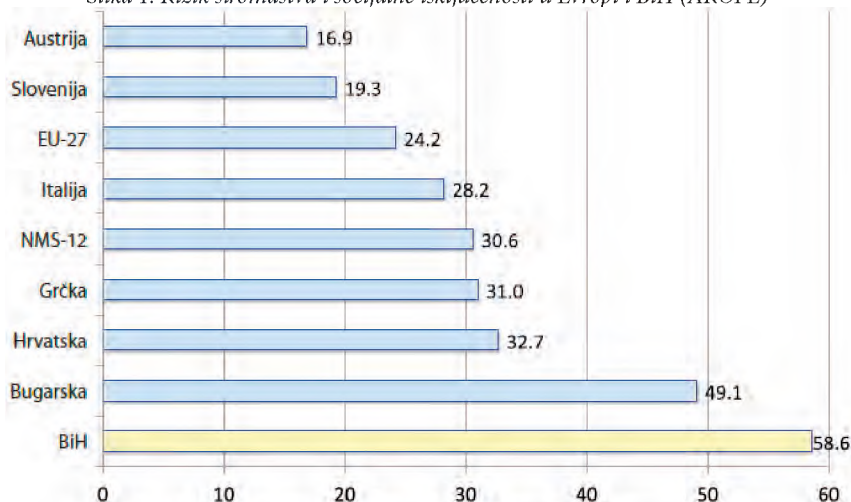
4 Izvor: Anкета o potrošnji domaćinstava 2015, Agencija za statistiku BiH

5 Izvor: Cojocar u i Ruggeri Laderchi (2013) Tabela 6.10

3. Sa vrlo niskim intenzitetom rada, ali koja nisu u stanju teške materijalne uskraćenosti niti u domaćinstvu sa niskim intenzitetom rada	305.641	6,5%
Izloženi riziku siromaštva i socijalne isključenosti (AROPE)	2,711,831	58%

Ako uporedimo rizik od siromaštva u BiH sa drugim zemljama EU, može se konstatovati da je rizik od siromaštva i socijalne isključenosti u BiH, mjereno indikatorom AROPE, daleko veći nego u većini drugih evropskih zemalja, kao što se vidi na slici 1.

Slika 1: Rizik siromaštva i socijalne isključenosti u Evropi i BiH (AROPE)⁶

Ekonomisti se slažu da je nastavak privrednog rasta osnovno dugoročno rješenje za iskorjenjivanje ekstremnog siromaštva i socijalne isključenosti. Socijalna inkluzija ne može se postići bez značajnih ulaganja društva u sistem obrazovanja, zdravstvene zaštite i politike inkluzivnog tržišta rada koje će omogućiti povećanje produktivne zaposlenosti.

1.2. Socijalne posljedice nezaposlenosti

Nezaposlenost, kao osnovni uzrok siromaštva, pogađa ne samo pojedinca, već li njegovu porodicu, kao i širu društvenu zajednicu. Ona može imati teške psihosocijalne posljedice.

Usljed stanja nezaposlenosti dolazi do promjena u radnoj etici i radnim vrijednostima, ali i do kriminalnog i delinkventnog ponašanja kao o agresivnoj reakciji na takvo stanje i pojave specifične socijalne klase koju sačinjavaju nezaposleni pojedinci.

Nezaposlenost često dovodi do kriminalnog ponašanja, ali i kriminalno ponašanje doprinosi nezaposlenosti (poslodavcinisu voljni da zapošljavaju pojedinaca s kriminalnim dosjeima) (Thornberry, T. P. & Christensen, R. L. (1984).).

Među mladima možemo razlikovati one koji ne cijene nezaposlenost i one koji je cijene, ali su obeshrabreni u traženju posla. Oni koji je ne cijene, uglavnom su visokoobrazovani

⁶ Izvor: EUROSTAT, online podaci. Napomena: za BiH: Cojocar u i Ruggeri Laderchi (2013).

nezaposleni mladi iz više klase i viših nivoa srednje klase. Oni su materijalno obezbijedjeni i dobro se osjećaju kao nezaposleni.

Sad druge strane, mladi koji ne cijene nezaposlenost su obrazovani nezaposleni mladi ljudi, uglavnom iz nižih društvenih slojeva.

Pojava "podklase"

Nezaposlenost mladih za posljedicu ima specifičnu "podklasu" nezaposlenih, niskog nivoa obrazovanja i osoba na margini društva. Pripadnici ove podklase imaju specifične kulturne osobine. Oni su nesigurni u sebe, imaju nisku samoefikasnost i aspiracije (Wilson, 1991; prema Mortimer i Peterson, 1994).

Prema Mortimer i Peterson, 1994. razlikuju se četiri specifične "kulture nezaposlenih":

Prvu grupu predstavljaju *konformisti* s tradicionalnim pogledom na posao i rad. Smatraju da je rad njihova dužnost. Nezaposlenost kod konformista izaziva osjećaje beskorisnosti i zapostavljenosti. Jako su vezani za porodicu. Stide se što sami ne zarađuju za svoj život.

Drugu grupu čine *individualisti*. Oni imaju svoja vlastita pravila i vrijednosti. Oni na rad gledaju utilitaristički.⁷ Svrha rada je da obezbijedi materijalna dobra i razne pogodnosti.

Treća grupa naziva se *autonomnom*. Članovi ove grupe uglavnom su obrazovani i imaju slabe veze sa socijalnim okruženjem.

Posljednju grupu čine *fatalisti* koji imaju slabe veze s drugima. Socijalno su izolovani i ovisni o socijalnoj pomoći. Polovina nezaposlenih mladih (individualisti i autonomni) dobro prihvaća nezaposlenost. Sa druge strane, konformisti i fatalisti žele posao i teško prihvataju činjenicu da žive na račun države.

Imajući u vidu socijalne posljedice nezaposlenosti, u Strategiji socijalnog uključivanja BiH predviđaju se politike zapošljavanja i pripreme strategija zapošljavanja. U Strategiji se konstatuje da je koordinaciju po vertikalnoj i horizontalnoj osnovi nedovoljna i da nedostaje proaktivno djelovanje u okviru politika zapošljavanja. Prisutni su problem u području informisanja i istraživanja tržišta rada, kao i praćenja politika zapošljavanja i tržišta rada.

1.3. Psihološke posljedice nezaposlenosti

Psihološko zdravlje označava cijeli niz afektivnih, kognitivnih i bihevioralnih procesa, u raasponu od niskog ili narušenog do visokog ili dobrog psihološkog zdravlja.

Zaposlenost pruža rane dobrobiti, kao što su zarada, povećana aktivnost, veća interakcija sa okruženjem, povišenje nivoa aktivacije, bogatija struktura jednog dana i ugrađivanje vlastitog identiteta. Gubitak ovih dobrobiti, je značajan je izvor stresa, koji je često povezan sa nezaposlenošću. Stres a sobom povlači i određene promjene u percepciji i ponašanju.

Kod nezaposlenih osoba su, u odnosu na zaposlene, više izraženi anksioznost, depresija, nezadovoljstvo svojim životom, napetost, sniženo samopoštovanje, osjećaj besperspektivnosti i druga negativna emocionalna stanja

Poređenjem podatke o zaposlenima i nezaposlenima, dolazi se do informacija o većoj socijalnoj izolaciji nezaposlenih kao i nižem nivou razini njihove dnevne aktivnosti (Fryer, D. & Payne, R. 1986.). Rezultati istraživanja pokazuju da je fizičko i psihološko zdravlje nezaposlenih niže od zdravlja zaposlenih. Međutim, kada je u pitanju nivo stresa, što uključu-

⁷ Utilitaristički pristup blagostanju polazi od koncepta subjektivne korisnosti »utility« gdje se korisnost prema A. Marshallu definiše kao »užitak, zadovoljstvo, usrećenost

je nivo nervoze, glavobolje, napetosti, straha, dosade, usamljenosti, problema sa spavanjem, pomanjkanja energije i sl., ne može se sa sigurnošću odrediti koja grupa ima veće problem.

Psihijatrijska oboljenja, depresija i anksioznost kod nezaposlenih su češći nego kod zaposlenih (Feather, N. T. & Barber, J. G. 1983.). Iako studije pokazuju da su nezaposleni lošijeg zdravlja od zaposlenih, treba imati na umu da lošije fizičko zdravlje nezaposlenih može biti posljedica lošijih materijalnih uslova života (Fryer, D. & Payne, R. 1986).

2. Politike zapošljavanja

U razvijenim zemljama, za uključivanje u svijet rada teškozapošljivih grupa, koriste se aktivne politike zapošljavanja (APZ), kao instrument ostvarenja veće socijalne uključenosti. Ove politike obuhvataju:

- posredovanja u zapošljavanju;
- programe obuke, prekvalifikacije i dokvalifikacije, odnosno razvitka temeljnih vještina za zaposlenje ili obuka za sticanje konkretne stručnosti;
- programe kreiranja radnih mjesta kroz subvencioniranje zapošljavanja, javne radove i razvitak mikro poduzeća, tj. pomoć u samozapošljavanju.

Uvođenje aktivnih radnih politika u svijetu je pokazalo dobre rezultate, pod uslovom da su dobro ciljane. Sa druge strane, BiH nema odgovarajuć pravni okvir, kao preduslov uvođenja APZ. Sredstva za ove namjene koriste se tek onda ako preostanu nakon izmirenja obaveza za administraciju i materijalnu i socijalnu sigurnost nezaposlenih. U EU oko 38% sredstava aktivnih politika zapošljavanja odlazi na obuke, 24% na poticanje zapošljavanja, dok se 17% izdvaja za subvencionirano zapošljavanje (Eurostat, 2008.). Kada je u pitanju BiH, većina programa aktivne politike zapošljavanja odnose se na subvencioniranje novog zapošljavanja. Iskustva EU pokazuju da su ove mjere najmanje efikasne. Isto tako, subvencije se daju uglavnom mladima sa višom i visokom stručnom spremom iako ove kategorije najlakše dolaze do posla. Obuka, kao mjera aktivne radne politike, malo se koristi. Jedan od razloga je i nedostatak institucionalnih kapaciteta.

Tabela 3: Potrošnja na aktivne mjere zapošljavanja (% BDP-a)⁸

	BiH	FBiH	RS	EU27	EU15	BG	HU	SI
Utrošak na aktivne mjere-zapošljavanja (% BDP-a)	-	0,11	-	0,525	0,544	0,432	0,197	0,196
Utrošak po participantu programa (EUR)	-	1764,6	-	-	-	393	1191,7	2344,7

Jedan od uzroka problema neefikasnosti mjera aktivne radne politike je neuključivanje socijalnih partnera u programe kreiranja i implementacije strategija zapošljavanja. U EU, uloga socijalnih partnera je različita i kreće se od formalne konsultativne uloge do aktivnog učestvovanja socijalnih partnera po svim pitanjima rada i zapošljavanja.

⁸ Izvor: CARDS. Izvještaj o analizi stanja, aktivne mjere zapošljavanja u BiH, 2008., p.31.

3. Tržište rada u BiH

Tržište rada predstavlja nerazdvojni element tržišne privrede. Ono, isto kao i tržište roba i kapitala, u suštini predstavlja razmjenu između ponude i tražnje zainteresovanih subjekata na određenom prostoru ili nivou. Tržište rada u BiH karakteriše veoma niska stopa formalne i visok udio neformalne zaposlenosti, te visoka nezaposlenost i neaktivnost radno sposobnog stanovništva. Za radno sposobno stanovništvo, karakteristična visoka. Takođe, mobilnost radne snage u BiH je veoma niska a tržište rada u BiH je nefleksibilno. I dalje je prisutan trend rasta broja nezaposlenih lica.

Prema odredbama Međunarodne organizacije rada (ILO) anketa o radnoj snazi koristi slijedeće definicije:

- Trenutačno aktivno stanovništvo ili radna snaga jesu zaposlene i nezaposlene osobe razvrstane prema ekonomskoj aktivnosti u referentnoj sedmici.
- Ekonomskom aktivnošću smatra se svaka aktivnost osoba koje pridonose ili su spremne pridonositi proizvodnji dobara i usluga u određenom (referentnom) razdoblju radi sticanja sredstava za život.
- Stopa aktivnosti jest postotni udio aktivnog stanovništva (radne snage) u radno sposobnom stanovništvu.
- Stopa zaposlenosti je postotni udio zaposlenih u radno sposobnom stanovništvu.
- Radno sposobno stanovništvo obuhvata sva lica koja imaju 15 ili više godina, podijeljena u dvije osnovne kategorije: radnu snagu (ekonomski aktivno) i ekonomski neaktivno stanovništvo.
- Radna snaga ili aktivno stanovništvo čine zaposlene i nezaposlene osobe.
- Zaposlene osobe su osobe koje imaju 15 i više godina i koje su u referentnoj sedmici:
 - a) radile najmanje jedan sat za platu ili naknadu, bez obzira na njihov formalni status, ili
 - b) nisu radile, a imale su posao na koji će se vratiti.

Kontigent zaposlenih osoba čine:

- a) zaposleni (osobe u zaposlenju koje za svoj rad primaju platu ili naknadu);
- b) samozaposleni (poslodavci koji upravljaju poslovnim subjektom i zapošljavaju jednog ili više zaposlenika, te osobe koje rade za vlastiti račun i ne zapošljavaju zaposlenike);
- c) neplaćeni pomažući članovi domaćinstva članovi koji rade u porodičnom biznisu).

Nezaposlene osobe su osobe koje imaju 15 i više godina i koje:

- a) nisu u referentnoj sedmici obavljale nikakvu aktivnost za platu ili naknadu;
- b) su u toku četiri sedmice (referentne i tri prethodne) aktivno tražile posao ili su nasleđivale posao i uskoroj budućnosti početi raditi;
- c) bi mogle početi raditi u toku naredne dvije sedmice ako im bude ponudjen posao.

Neaktivno stanovništvo čine sve osobe koje imaju 15 i više godina i koje u referentnoj sedmici nisu radile, te koje tokom četiri sedmice (referentne i tri prethodne) nisu poduzi-

male nikakve radnje sa ciljem traženja posla, kao i osobe koje nisu spremne početi raditi u naredne dvije sedmice ako bi im posao bio ponuđen.

Obeshrabrene neaktivne osobe su osobe koje nisu trazile posao u referentnom periodu jer su uvjerene da ne mogu naći posao, iako zele raditi i spremne su da počnu raditi u naredne dvije sedmice ako bi im posao bio ponuđen.

Prethodno navedeni statusi su statusi anketirane osobe prema definicijama Medunarodne organizacije rada (ILO), a radni status anketirane osobe prema njenom sopstvenom misljenju je subjektivni radni status.

Postoji razlika u metodologiji koja se koristi za mjerenje nezaposlenosti a koju koristi ILO (Medunarodna organizacija rada) pri čemu oni uključuju i podzaposlene u kategoriju zaposlenih osoba.

Podzaposleni su osobe koje rade povremeno ali traže stalno zaposlenje.

Sa druge strane, statistika u nezaposlene uključuje i one koji su evidentirani na Zavodu ali ne traže aktivno posao jer rade negđjena crno. U tom MSPslu, **siva ekonomija** povećava službenu stopu nezaposlenosti, tako da je zvanična stopa nezaposlenosti bude veća od one realne.

a) Kao izvori podataka o nezaposlenosti koriste se:

- **administrativni podaci;** baziraju se na statističkom istraživanju o zaposlenima, koje se zasniva na kadrovskoj evidenciji pravnih subjekata i na evidencijama nezaposlenih koji su prijavljeni na biroima za zapošljavanje.
- **anketni podaci;** zasnivaju se na procijenjenim podacima dobijenim direktnim intervjuom ciljane grupe u okviru domaćinstava izabranih slučajnim uzorkom.

b) **Izvjestajna jedinica:** jedinica izvještavanja za prikupljanje administrativnih podataka je ravni subjekt, dok je anketna jedinica izvještavanja svaki članslučajno odabranoga domaćinstva.

(c) **Period posmatranja:** administrativni se podaci odnose na zadnji dan u mjesecu, dok se anketni podaci odnose na aktivnost osoba u referentnom periodu.

(d) **Metod prikupljanja:** podaci iz administrativnih izvora dobijaju se putem izvještaja koje dostavljaju pravni subjekti, dok se anketni podaci prikupljaju direktnim upitnikom od osoba u domaćinstvima koja su odabrana u uzorak.

(e) **Periodika prikupljanja:** administrativni podaci se prikupljaju mjesečno, odnosno polugodišnje, dok se anketa u BiH provodi jedanput godišnje.

(f) **Definicije zaposlenosti i nezaposlenosti:** administrativni podaci obuhvataju samo osobe u formalnoj zaposlenosti, odnosno osobe koje su kao nezaposlene prijavljene na biroima za zapošljavanje, dok se u anketi svaka kategorija potanko definiše uskladu s međunarodnim preporukama.

Slika: Prikaz tržišta rada u odnosu na ukupnu populaciju⁹

Nezaposlenost se može razvrstati prema različitim kriterijumima. Posmatrajući strukturu tržišta rada ekonomisti razlikuju tri vrste nezaposlenosti: normalnu (1), cikličku (2) i strukturnu nezaposlenost (3).

1) Normalna nezaposlenost uključuje sezonsku (a) i frikcionu (b).

a) Sezonska nezaposlenost je posljedica snažnih varijacija ekonomskih procesa u određenim djelatnostima uslovljenih klimatskim, tradicionalnim ili institucionalnim uslovima, pod uslovom da se razdoblja zatišja ne mogu premostiti proizvodnjom za zalihe ili preraspodjelom radnog vremena. Ona je karakteristična je za određene grane privredne ili neke društvene djelatnosti, koje su vezane bilo za neke prvenstveno prirodno - klimatske uslove (poljoprivreda, lov, šumarstvo, ribolov, građevinarstvo i sl.) ili za karakter djelatnosti, odnosno usluga (turizam, transport, specifične zdravstvene usluge).

(b) Frikciona nezaposlenost javlja se zbog neprestanog kretanja ljudi između područja i zaposlenja ili kroz različite stadije životnog ciklusa. Nju karakteriše vremenska nepodudarnost između ponude i potražnje radne snage i kratko traje. Naime, prelazak sa jednog radnog mjesta na drugo zahtijeva određeni vremenski period izvan rada (npr. vrijeme traženja). Pretostavka je da je takva nezaposlenost kratkotrajna i da istovremeno postoje odgovarajuća radna mjesta, a za uskladjivanje ponude i potražnje, odnosno spajanje radnika i poslova, potrebno je jedino vrijeme. Ciklička nezaposlenost postoji čak i u slučajevima pune zaposlenosti, jer bi uvijek postojalo neko kolebanje, npr., nakon završetka školovanja, nakon porođaja i sl. U uslovima postojanja samo frikciono nezaposlenost proizvodne mogućnosti društva su uglavnom potpuno iskorištene, a nezaposlenost je na minimum. Privremeno su nezaposleni samo oni radnici koji prelaze s jednog na drugi posao. Frikciona nezaposlenost se obično kreće oko 5-6% ukupne radne snage.

2) Ciklična nezaposlenost, se javlja kao posljedica velikih ciklusa u privredi tokom kojih se smjenjuju periodi prosperiteta i kriza, odnosno depresija. Ona se javlja zbog opšteg nedostatka tražnje na tržištu roba i indirektno na tržištu rada i kada je ukupna tražnja za radom niska. Što su potrošnja i proizvodnja manji, nezaposlenost je veća. Kapitalistička proizvodnja ostvaruje se kroz naizmjenične cikluse, koji mogu biti dugoročni, srednjoročni i kratkoročni.

⁹ Izvor: Macura, Rajko, Nenad Novaković (2018).

3) **Strukturalna nezaposlenost** se javlja kao posljedica neusklađenosti između ponude i potražnje za radnicima u pogledu zanimanja, obrazovanja i kvalifikacija ili regionalnog rasporeda. Do neusklađenosti može doći ako potražnja za jednom vrstom rada raste dok se potražnja za drugom vrstom rada smanjuje u uslovima u kojima se ponude rada ne mogu brzo prilagodivati.

Strukturalna nezaposlenost se javlja kao posljedica kvalifikacione, obrazovne ili prostorne nepodudarnosti koja je najčešće uzrokovana restrukturiranjem i tranzicionim procesima. Te se nepodudarnosti između ponude i potražnje pojavljuju jer se nova radna mjesta razlikuju u bitnim karakteristikama, poput kvalifikacija, stručnosti i znanja, lokacije i sl., od onih radnih mjesta koja se ukidaju. Ako je ritam restrukturiranja preduzeća i ukupna sektorske transformacija jedne ekonomije brži, onda je nepodudarnost na tržištu rada veća, a samim tim i veća je nezaposlenost.

Da li će neusklađenosti ponude i tražnje za radnom snagom imati kratkoročni ili dugoročni karakter zavisi od stepena razvoja tržišta rada i njegove efikasnosti. Ukoliko je tržište rada spremno za tranzicione procese koji nastaju, utoliko će se brže i efikasnije riješiti novonastali problemi obrazovne, kvalifikacione ili lokacijske neusklađenosti ponude i tražnje na tržištu rada.

Uzroci strukturalne nezaposlenosti javljaju se prije svega na strani tražnje za radnom snagom koja je promjenljiva i n čije zahtjeve postojeća ponuda radne snage ne može da odgovori. Kada je u pitanju BiH, promjene na strani tražnje uzrokovane su prvenstveno tranzicionim procesima i restrukturiranjem ekonomije.

Prema stopama nezaposlenosti, razlikuju se tri tipa (Macura, Rajko, Nenad Novaković (2018).):

1. *niska*, prosperitetna ili elastična, sa stopom do 2,5%,
2. *srednja*, vezanu za probleme neefikasnosti i sa stopama između 2,5% i 5%
3. *visoka*, sa stopama iznad 10%.

U teoriji ekonomije, jasno se pravi razlika između **dobrovoljne** i **nedobrovoljne nezaposlenosti**.

Dobrovoljno nezaposlene osobe su one osobe koje su odbile ponudeni posao jer su odabrale daljnje traženje posla nadajući se boljim uslovima, ali su mnoge od tih osoba neželjeno izgubile prethodni posao te su protiv svoje volje u situaciji da traže odgovarajući posao.. Dobrovoljno nezaposlenima, su i osobe koje su dobrovoljno napustile prethodni posao. Međutim, ako su ganapustile očekujući da će u kratkom roku pronaći drugi posao, a uslovi na tržištu rada omogućuju pronalazak novog zaposlenja tokom dužeg perioda, onda takva produženanezaposlenost sigurno ne može se smatrati dobrovoljnom. Navedeno govori da se pojmovi dobrovoljnosti i nedobrovoljnosti ne mogu upotrijebiti u jednostavnom svakodnevnom znacenju.

Znatan broj osoba, koje se prema definiciji radne snage trenutno nalaze izvan tržišta rada, pri povoljnijoj situaciji ili pri izmijenjenim uslovima, uključile bi se u tržište radarada (tiha rezerva, obeshrabreni radnici). Ovakva nezaposlenost naziva se **prikrivena nezaposlenost**.

U praksi je čest slučaj da se različiti tipovi nezaposlenosti prepliću, povezuju, i ponekad prerastaju jedni u druge. Iz tog razloga, veoma je teško kvantitativno pojedinačno identifikovati različite tipove nezaposlenosti.

Zaključak

Socijalna isključenost u BiH ima višestruke uzroke, ali i negativne posljedice. Ključni problem je isključenost iz tržišta BiH. Ona negativno utiče na kvalitet života i ostvarenje osnovnih ljudskih, kulturnih i drugih prava. Stanje ekonomije i nekonkurentnost u odnosu na okruženje, imaju za posljedicu veliku nezaposlenost, siromaštvo i isključenost iz društvenih sadržaja i tokova.

Siromaštvo u BiH uglavnom se mjeri indikatorima vezanim za potrošnju. Njena višedimenzionalnost se posmatra kroz zdravstvo, obrazovanje, mogućnost zapošljavanja i pristup ustanovama socijalne zaštite. Prema dostupnim podacima Agencije za statistiku 16,9% stanovništva živjelo je u relativnom siromaštvu i prisutan je veliki jaz između siromašnih i bogatih, dok se srednja klasa drastično smanjuje.

Poređenjem rizika od siromaštva u BiH sa drugim zemljama EU, primjećujemo da je rizik od siromaštva i socijalne isključenosti u BiH, daleko veći nego u većini drugih evropskih zemalja.

Ako posmatramo nezaposlenost, kao osnovni uzrok siromaštva, primjećujemo da ona pogađa ne samo pojedinca, već i njegovu porodicu, ali i cijelo društvo.

Nezaposlenost ima i teške psihosocijalne posljedice. Ona dovodi do kriminalnog ponašanja. Međutim i kriminalno ponašanje doprinosi nezaposlenosti (poslodavcinisu voljni da zapošljavaju pojedinaca s kriminalnim dosjeima).

Nezaposlenost mladih za posljedicu ima specifičnu "podklasu" nezaposlenih, koju karakteriše nizak nivo obrazovanja i život na marginama društva. Pripadnici ove podklase imaju specifične kulturne karakteristike. Oni su nesigurni u sebe, imaju nisku samoefikasnost i aspiracije

Nezaposlenost se odražava i na psihološko zdravlje koju karakteriše cijeli niz afektivnih, kognitivnih i biheviornalnih procesa, u rasponu od niskog ili narušenog do visokog ili dobrog psihološkog zdravlja.

Kod nezaposlenih osoba su, u odnosu na zaposlene, više izraženi anksioznost, depresija, nezadovoljstvo svojim životom, napetost, sniženo samopoštovanje, osjećaj besperspektivnosti i druga negativna emocionalna stanja.

Sve navedeno ukazuje da vlast i njene institucije treba da se sistematski bave ovim problemom.

Literatura

1. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2011). Anketa o potrošnji domaćinstava u bosni i hercegovini. Sarajevo
2. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2017). Izvještaj o socijalnoj uključenosti BiH Godišnji izvještaj 2016. Sarajevo
3. Agencija za statistiku BiH (2015). Anketa o potrošnji domaćinstava 2015. Sarajevo
4. Cojocar u i Ruggeri Laderchi (2013) Tabela 6.10
5. CARDS. Izvještaj o analizi stanja, aktivne mjere zapošljavanja u BiH, 2008., p.31.
6. Eurostat, 2016.
7. Eurostat, (2008).Yearbook.
8. EUROSTAT, online podaci. Napomena: za BiH: Cojocar u i Ruggeri Laderchi (2013).
9. Feather, N. T. & Barber, J. G. (1983). Depressive reactions and unemployment. *Journal of Abnormal Psychology*, 92, 185-195.

10. Fryer, D. & Payne, R. (1986). Being unemployed: A review of the literature on the psychological experience of unemployment. In C. L. Cooper & I. Robertson (Eds.), *International Review of*
11. Macura, Rajko, Nenad Novaković (2018). Analiza tržišta rada Bosne i Hercegovine / Rajko Macura, Banja Luka : BLC : Besjeda, (Banja Luka). ISBN 978-99938-1-337-8. COBISS.RS-ID 129589761 7385112. Luka : Grafid).
12. Mortimer, J. T. (1994). Individual differences as precursors of youth unemployment. In J.T. Mortimer & A.C. Peterson (1994). *Youth Unemployment and Society* (pp. 172-198) Cambridge: Cambridge University Press.
13. Papić, Ž. (2013). „Prema Evropskoj Uniji - Ključni problemi socijalnog uključivanja u BiH“, FSU BiH
14. Thornberry, T. P. & Christensen, R. L. (1984). Unemployment and criminal involvement. *American Sociological Review*, 49, 398 - 411